

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

MƏSİHI TƏBRİZİNİN LİRİKASI

İxtisas: 5716.01 – Azərbaycan ədəbiyyatı

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Pəri Rövşən qızı Hübətova**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş
dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2025

Dissertasiya işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsinin Füzulişünaslıq sektorunda yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Ataəmi Bala Baba oğlu Mirzəyev

Rəsmi opponətlər: filologiya elmləri doktoru, professor
İslam Eynəli oğlu Qəribov

filologiya elmləri doktoru, dosent
Laləzar İkrəm qızı Əlizadə

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Xatirə Malik qızı Yusifova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının

sədri:

akademik, filologiya elmləri doktoru,
professor

İsa Əkbər oğlu Həbibbəyli

Dissertasiya şurasının

elmi katibi:

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

İsmixan Məhəmməd oğlu Osmanlı

Elmi seminarın sədri:

filologiya elmləri doktoru, professor

İmamverdi Yavər oğlu Həmidov

TƏDQIQATIN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. XVI əsr Azərbaycan ədəbiyyatının nümayəndəsi Məsihi Təbrizinin lirikası, ədəbiyyat tariximizdəki yeri indiyədək özünün tam elmi dəyərini ala bilməmişdir. AMEA-nın müxbir üzvü Əlyar Səfərli tərəfindən üzə çıxarılaraq işıq üzü görən Məsihi Təbrizinin lirik şeirlər “Divan”ı özünün ayrıca tədqiqini gözləyir. Şairin lirik şeirlərdən ibarət “Divan”ının Əlyar Səfərli tərəfindən “Vərqa və Gülşa” müəllifi kimi tanınan XVII əsr şairi Şeyx Rükəddin Məsud Məsihiyə aid edilməsi mübahisə doğurduğundan onun ayrıca olaraq elmi baxımdan öyrənilməsi ədəbiyyatşünaslığımızın qarşısında aktual mövzulardan biri kimi durur. Məsihi Təbrizi kimi söz sənətkarının lirik şeirlər “Divan”ının araşdırılması orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının ideya-bədii istiqamətlərinin, dil-üslub və sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi baxımından ayrıca əhəmiyyətə malikdir. Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində Məsihi Təbrizinin mövqeyi özünəqədərki ədəbiyyatın və Şərq poetikasının uğurlarını birləşdirməsi və inkişaf etdirməsi baxımından da seçilir.

Məsihi Təbrizinin lirik şeirlər “Divan”ı uzun illər elm aləminə məlum olmamış, tarixin qaranlıq səhifələrində itib-batmış hesab edilmişdir. 1997-ci ildə şairin “Divan”ının yeganə əlyazmasının İsfahan Mədəniyyət kitabxanasında tapılması, həqiqətən də, ədəbiyyat tariximizdə, o cümlədən məsihişünaslıqda yeni bir səhifə açdı. Məsihinin lirik şeirlər “Divan”ını üzə çıxaran AMEA-nın müxbir üzvü Əlyar Səfərli onun 1998-ci ildə Tehranda ərəb əlifbası ilə çapına nail olmuşdur. Lakin həmin nüsxənin sayca azlığını və geniş oxucu kütləsi arasında çox da yayılmadığını nəzərə alan tərtibçi “Divan”ı 2012-ci ildə latın qrafikası ilə yenidən çapa hazırlayaraq ön söz, lüğət və şərhələrlə birlikdə nəşr etdirmişdir. Bu baxımdan həmin nəşr Məsihi Təbrizi lirikasının ideya-bədii özəlliklərinin, obrazlar sisteminin, sələf-xələflik münasibətlərinin, dil-üslub xüsusiyyətlərinin bir sıra cəhətlərinin xüsusi olaraq araşdırmaya cəlb edilməsi üçün geniş imkanlar yaratdı. Bu gün şairin ədəbi irsinin, xüsusilə lirik şeirlər “Divan”ının hərtərəfli və dərinlən araşdırılmasına xüsusi ehtiyac vardır. Məsihi Təbrizi lirikasının zəngin bədii-fəlsəfi obrazlar sistemi,

çoxcəhətli poetik aləmi, məzmunu və mahiyyəti, eləcə də bu məzmunun öz bədii inikasını tapdığı poetik forma və fiqurların əsaslı və elmi şəkildə araşdırılması bugünkü ədəbiyyatşünaslığımızın qarşısında duran vacib vəzifələrdəndir.

Məsihi Təbrizinin lirik şeirlər “Divan”ını geniş və sistemli şəkildə araşdırmaq, bu irsin öyrənilməmiş olan cəhətlərinə aydınlıq gətirmək və şairin lirikasının Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindəki mövqeyini elmi baxımdan dəyərləndirmək mövzunun aktuallığını şərtləndirir.

Məsihi Təbrizinin ədəbi irsinə özünəqədərki şairlərin, xüsusən Əlişir Nəvai, Şah İsmayıl Xətayi və Məhəmməd Füzuli yaradıcılığının təsiri böyükdür. Onun lirikasında Nəvai, Xətayi və Füzuli şeirinin nəinki mövzu və obrazları, hətta vəzn və ahəngi, qafiyə və rədif yaratmaq üsulları da öz təsirini aydın şəkildə göstərir. Odur ki, Məsihi lirikasının tədqiqi divan ədəbiyyatımızın dərinədən öyrənilməsi kimi də ədəbiyyatşünaslığımızın aktual mövzulardan biri kimi diqqəti çəkir.

Məsihi Təbrizinin lirik şeirlər “Divan”ı haqqında müxtəlif vaxtlarda tədqiqat işləri aparılmış, məqalə və oçerklər yazılmışdır. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında Məsihi “Divan”ı haqqında ilk tədqiqatlar onu üzə çıxararaq çap etdirən AMEA-nın müxbir üzvü Əlyar Səfərli tərəfindən aparılmışdır. Alim Məsihinin “Divan”ını 1998-ci ildə Tehranda ərəb əlifbası ilə nəşr etdirdikdən sonra şairin lirik şeirlərinə diqqət artmağa başladı. AMEA-nın müxbir üzvü, professor Azadə Rüstəmov altıcildlik “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” kitabının üçüncü cildində şairin “Divan”ı haqqında yığcam şəkildə bəhs etmiş, onun ideya-bədii xüsusiyyətlərinə diqqət yönəlmişdir. Sonralar XVII əsr anadilli Azərbaycan lirikasını tədqiqat obyektinə kimi seçən f.e.d. Paşa Kərimov da yeri gəldikcə şairin lirik şeirlər “Divan”ı haqqında bəhs etmişdir. Türkiyəli araşdırıcı Şevket Baştürk 2006-cı ildə “Məsihi Təbrizi: həyatı, ədəbi şəxsiyyəti, əsərləri və divanının incələnməsi” adlı tədqiqat işi yazmışdır. Ancaq həmin araşdırmanın yalnız 28 səhifəsində Məsihinin həyatı, yaradıcılığı və “Divan”ı haqqında bəhs edilir. Qalan hissə isə şairin “Divan”ının mətnini təşkil edir. Professor Yaqub Babayev “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi” (XIII-XVIII əsrlər) adlı dərsliyində də Məsihinin lirik şeirlər “Divan”ı haqqında məlumat xarakterli bilgi vermişdir.

Klassik irsin tədqiqatçısı Ataəmi Mirzəyev on cilddən ibarət “Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi”nin orta əsrlərə aid olan 3-cü cildində Məsihi Təbrizi haqqında ayrıca oçerk yazmışdır.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Araşdırmanın əsas tədqiqat obyektini Məsihi Təbrizinin lirik şeirlərdən ibarət “Divan”ı təşkil edir. Tədqiqatın predmeti isə “Divan”da yer alan şeirlərin mövzusu, əsas motivləri, janr və poetik xüsusiyyətləridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Araşdırma zamanı Məsihi Təbrizinin ana dilində olan lirik şeirlər “Divan”ını geniş və hərtərəfli şəkildə öyrənmək, həmin şeirlərdə forma və məzmunun ənənəvi və fərdi xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq, şairin yaradıcılığının əsas qaynaqlarını aşkarlamaq başlıca məqsəd kimi götürülmüşdür. Tədqiqatda bu məqsədə uyğun olaraq aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir:

– Mənbələrə əsasən Məsihi Təbrizinin lirik yaradıcılığı ilə bağlı məlumatları nəzərdən keçirərək şairin ədəbi irsi haqqında müfəssəl məlumat vermək;

– şairin “Divan”ının tədqiq tarixini və öyrənilmə istiqamətlərini nəzərdən keçirmək;

– Məsihi Təbrizi “Divan”ına daxil olan şeirlərin forma və janr xüsusiyyətlərini dəqiqləşdirmək;

– Məsihi Təbrizi lirikasının qaynaqlandığı poetik mənbələri müəyyənləşdirmək;

– Məsihi Təbrizi irsinin başlıca motivlərini və obrazlar sistemini üzə çıxarmaq;

– Məsihi Təbrizi lirikasının sənətkarlıq xüsusiyyətlərini öyrənmək, divan şeirinin poetik fiqur və formalar baxımından zənginləşməsində onun yerini üzə çıxarmaq;

– Məsihi Təbrizi şeirinin vəzn, qafiyə və rədif sistemini XVI əsr ədəbiyyatı kontekstində hərtərəfli şəkildə öyrənmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqatın metodoloji əsasını tarixi-ədəbi və qarşılıqlı-müqayisəli metod təşkil edir. Araşdırma zamanı nəzərdən keçirilən problemlərlə bağlı Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının elmi qənaət və təcrübələrindən də istifadə olunmuşdur.

Müdafiyyə çıxarılan əsas müddəalar. Dissertasiya işində Məsihi Təbrizi “Divan”ının forma, janr, məzmun və sənətkarlıq

xüsusiyyətləri baxımından hərtərəfli tədqiqi nəzərə alınaraq aşağıdakı əsas müddəalar müdafiəyə təqdim edilmişdir:

– Məsihi Təbrizi yaradıcılığının XVI əsr Azərbaycan ədəbi mühitinin formalaşması və inkişafında əhəmiyyətli yeri vardır;

– Məsihi Təbrizinin “Divan”ı və onda yer alan şeir janrları dövrün ədəbi mənzərəsini özündə əks etdirir;

– şifahi xalq ədəbiyyatı, klassik türk poeziyası, dini mənbə və məxəzlər, eləcə də ənənəvi bədii obrazlar Məsihi Təbrizi lirikasının əsas ideya qaynaqlarını təşkil edir;

– şairin “Divan”ının sənətkarlıq xüsusiyyətlərinin müəyyənləşdirilməsi və fikrin ifadəsində poetik fiqurların xüsusi rolu olmuşdur;

– Məsihi “Divan”ında ahəng yaradan vasitələrdən olan qafiyə və rədifdən istifadə klassik şeir ənənələrinin davamı kimi özünü göstərir;

– Məsihi Təbrizi şeirində istifadə olunan əruz bəhrləri dövrün poeziyasında əruz vəzninə məxsus bəhrlərin işlənmə mənzərəsi ilə uyğunluq təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Məsihi Təbrizinin lirikası haqqında ayrı-ayrılıqda müxtəlif səciyyəli məqalə və oçerklər yazılmışdır. Lakin şairin lirik şeirlərdən ibarət “Divan”ı ayrıca olaraq öyrənilməmiş, onun anadilli lirik şeir tariximizdəki mövqeyi gərəyincə, kompleks şəkildə araşdırılmamışdır. Tədqiqat işinin yeniliyi bir də onunla müəyyənləşir ki, Məsihi Təbrizi lirikasının ideya-məzmun, dil-üslub, sənətkarlıq, vəzn, qafiyə və rədif xüsusiyyətlərinin dissertasiya səviyyəsində kompleks halında öyrənilməsi sahəsində bu, ilk təcrübədir. Dissertasiya işində ilk dəfə olaraq aşağıdakı məsələlər öz elmi təhlilini tapmışdır:

– Məsihi Təbrizi və onun dövrü, mühiti və ədəbi irsi haqqında biliklər mövcud materiallar əsasında dəqiqləşdirilmişdir;

– Məsihi Təbrizinin “Divan”ı, onun əlyazma və çap nüsxələri haqqında geniş və hərtərəfli məlumat verilmiş, şairin lirikasının öyrənilmə səviyyəsi müəyyənləşdirilmişdir;

– şairin “Divan”ına daxil olan müxtəlif biçimli şeirlər forma və janr xüsusiyyətləri baxımından ətraflı şəkildə araşdırılmışdır;

– şairin yaradıcılığının folklor qaynaqları əhatəli şəkildə tədqiqata cəlb edilmişdir;

– Məsihi Təbrizinin lirikasında sələf-xələflik münasibətinin bir

sıra yeni cəhətləri üzə çıxarılmışdır;

– şairin lirikasında yer alan əsas mövzu və motivlər müəyyən-
ləşdirilmişdir;

– Məsihi şeirinin bədii-fəlsəfi istiqamətlərinə nəzər salınmışdır;

– Məsihinin lirik şeirlərində ənənəvi obrazlar sistemi hərtərəfli
şəkildə öyrənilmişdir;

– şairin lirik şeir tariximizdəki yeri elmi baxımdan dəyərləndiril-
mişdir;

– Məsihi lirikasının dil və sənətkarlıq xüsusiyyətləri hərtərəfli
şəkildə üzə çıxarılmışdır;

– şairin şeirləri vəzn baxımından araşdırılmış, istifadə olunan
əruz bəhrləri sistemli şəkildə tədqiqata cəlb edilmişdir;

– Məsihinin lirik şeirləri qafiyə və rədif baxımdan ayrı-ayrılıqda
tədqiq olunmuşdur;

– şairin lirikasını səciyyələndirən ənənəvi və fərdi xüsusiyyətlər
müəyyənləşdirilmişdir.

Tədqiqatının nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Bu araşdırma Məsihi “Divan”ı haqqında irəli sürülən fikirlər və əsaslandırılan müddəalar baxımından ayrıca elmi-praktik əhəmiyyətə malikdir və “Divan”ın bundan sonrakı tədqiqatçıları üçün mənbə rolu ola bilər. Eləcə də araşdırma Məsihi irsinin öyrənilməsi sahəsində də bir təcrübə yaratmış olur. Bu baxımdan dissertasiya işinin əsas müddəaları və nəticələri aşağıdakı hallarda tətbiq və istifadə oluna bilər:

– orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatının öyrənilməsi və tədqiqində;

– Məsihi “Divan”ının müxtəlif aspektlərdən araşdırılmasında;

– divan ədəbiyyatında işlək olan janrların forma və şəkli
xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində;

– Azərbaycan ədəbiyyatında sələf-xələflik münasibətlərinin
araşdırılmasında;

– ənənəvi obrazların divan ədəbiyyatında yeri və rolunun
müəyyənləşdirilməsində;

– Şerq poetikasına məxsus fiqurların ədəbiyyatımızda işlənmə
xüsusiyyətlərinin öyrənilməsində;

– Azərbaycan şeirinin qafiyə və rədif sisteminin tədqiqində;

– Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatında əruz vəzn bəhrlərindən
istifadənin inkişaf tarixinin izlənilməsində.

Tədqiqatın aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiya işinin mövzusu AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Şurasının 23 iyun 2022-ci il tarixli (protokol № 4) və Azərbaycan Respublikası Elmi Tədqiqatların Əlaqələndirmə Şurası nəzdində Humanitar elmlər üzrə problem şuranın 8 dekabr 2022-ci il tarixli iclasında (protokol № 3) təsdiq edilmişdir.

Araşdırmanın əsas müddəa və nəticələri müəllifin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının tövsiyə etdiyi elmi jurnallarda, o cümlədən beynəlxalq xülasələndirmə və indeksləmə sistemlərinə daxil olan nüfuzlu beynəlxalq miqyaslı dövrü elmi nəşrdə dərc olunmuş məqalələrində, həmçinin müəllifin beynəlxalq elmi konfranslarda çıxış və məruzələrində əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Tədqiqat işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Orta əsrlər Azərbaycan ədəbiyyatı” şöbəsinin “Füzulışünaslıq” sektorunda yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin strukturu və ümumi həcmi. Tədqiqat işi Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası tərəfindən fəlsəfə doktoru dissertasiyalarına qarşı qoyulan tələblərə uyğun qaydada yazılmışdır. Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiya işi giriş (10315 şərti işarə), üç fəsil (birinci fəsil – 71134 şərti işarə, ikinci fəsil – 84124 şərti işarə, üçüncü fəsil – 66416 şərti işarə), nəticə (3602 şərti işarə) və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

Dissertasiya işinin ümumi həcmi – 235591 şərti işarədən ibarətdir.

DISSERTASIYA İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiya işinin “**Giriş**” hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın məqsəd və vəzifələri, tədqiqat metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar, elmi yenilikləri, nəzəri və praktik əhəmiyyətindən bəhs edilmişdir.

Tədqiqat işinin “Məsihi Təbrizi və onun lirik şeirlər “Divan”ı” adlanan birinci fəslə iki paraqraftan ibarətdir. Birinci paraqraf “Məsihi Təbrizi və onun ədəbi şəxsiyyəti” adlanır. Məlumdur ki, orta əsrlər Azərbaycan-türk ədəbiyyatında “Məsihi” təxəllüslü bir neçə şair olmuşdur. Belə sənətkarlardan biri də XVI əsrdə yaşayıb-yaratmış və dövrünün hökmdarı Məhəmməd Xudabəndəyə lirik şeirlərdən ibarət “Divan” ithaf etmiş “Məsihi” təxəllüslü şairdir. “Divan”ı uzun illər elm aləminə məlum olmayan bu şairin özü haqqında da hələlik heç bir tarixi qaynaq və təzkirələrdə bilgiyə rast gəlinmir. “Divan”ın dibaçəsində də şairin adı ilə bağlı heç bir qeyd yoxdur. Belə qənaətə gəlmək olur ki, qəzəllərin məqtə beytlərində, tərcibənd, müsəddəs, təxmis, müxəmməs və rübailərdə işlənən “Məsihi” adı şairin təxəllüsüdür. Eləcə də “Divan”a daxil olan bəzi şeirlərdə şairin həyatı ilə bağlı beytlərə də rast gəlinir. Bu baxımdan aşağıdakı örnəklər diqqəti cəlb edir:

*“Həq lütfi ilə yenə, Məsihi, şəhi-qazi,
Təbrizgə basdı qədəm əlminnətülillah”¹*

***

*“Qürbətəyəm, ey həmnəfəs dərməndəvi bikud kəs,
Çün mürği-zindani-qəfəs ayrı güllü gülzaridin”²*

***

*“Təmənnayi-vüsəlidin, Məsihi, künci-qürbətə,
Qəribü bikəsü zar olduğumni yar bilməsmü?”³*

Təqdim edilən birinci örnək şairin Təbrizlə bağlılığı ilə yanaşı, əslən oradan olmasını deməyə əsas verir. Eləcə də sonrakı nümunələr onun qürbətə yaşaması ilə bağlı məqamlara da işıq salır. Şairin “Divan”ında Təbriz və qürbətlə bağlı belə beytlər çoxdur. Bu deyilənlər isə, öncə qeyd edildiyi kimi, onun lirik şeirlər “Divan”ının XVII əsr şairi, “Vərqa və Gülşə” əsərinin müəllifi Şeyx Rükəddin Məsihiyə aid olmadığına təsdiqi üçün kifayət qədər əsas verir. Çünki elmi ədəbiyyatdan məlumdur ki, Şeyx Rükəddin Məsud Məsihi

¹ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.119

² Yenə orada, – s.112

³ Yenə orada, – s.119

Kaşanda yaşamışdır⁴. Odur ki, hər iki şairi bir-birindən fərqləndirmək üçün sözügedən “Divan” müəllifi Məsihini “Təbrizi” nisbəsi ilə təqdim etmək daha məqsədəuyğun hesab olunur. Təsadüfi deyil ki, bəzi tədqiqatlarda da şair Məsihi Təbrizi kimi araşdırılmışdır⁵.

Məsihi Təbrizi “Divan”ının hələlik elm aləminə bir əlyazma nüsxəsi məlumdur. Həmin “Divan”ı Şeyx Rükəddin Məsud Məsihiyə aid edib çap etdirən professor Əlyar Səfərlidən sonra nizamişünas alim Xəlil Yusifli ilk dəfə olaraq onun müəlliflik probleminə münasibət bildirmişdir. Alimin qeydinə görə, Məhəmməd Xudabəndəyə “Divan” ithaf edən müəllif “Məsihi” təxəllüslü başqa bir şairdir”.⁶ Sonrakı tədqiqatlarda da “Divan”la bağlı müəlliflik probleminə toxunulmuş, onun Məsihi kimi tanınan başqa şair olduğu qənaətinə gəlinmişdir.

Məsihinin “Divan”ı XVI əsr Azərbaycan ədəbiyyatının qiymətli abidəsi kimi həmin dövrün ədəbiyyatına aid bütün xüsusiyyətləri özündə birləşdirir. Dissertasiya işində “Divan”ın əhəmiyyəti və ədəbiyyat tariximizdəki yeri və rolu elmi cəhətdən əsaslandırılır.

Birinci fəslin **“Məsihi Təbrizi “Divan”ının forma və janr özəllikləri”** adlanan ikinci paraqrafında şairin şeirləri forma və janr xüsusiyyətləri baxımından tədqiqata cəlb olunur. Qeyd edilir ki, şairin “Divan”ı dibaçə və müxtəlif janrlarda qələmə alınmış şeirlərdən ibarətdir. Müəllif qələmə aldığı rübailərə də ayrıca dibaçə həsr etmişdir. Məsihinin şeirləri forma və janr baxımından olduqca rəngarəngdir. Şair şeir vahidi həm bənd, həm də beytlər şəklində olan divan ədəbiyyatına məxsus əksər şeir janrlarından istifadə etmişdir. Məsihinin beytlərdən ibarət olan nəzm şəkillərinə aid yazdığı şeirlər qəzəl, qitə, məsnəvi (“Saqınamə”), mətə, müfrəd formasında qələmə alınmışdır. Şairin “Divan”ında tək bəndli şeir şəkilləri tuyuq və rübai, çox bəndli şeir şəkilləri isə müxəmməs, təxmis, müsəddəs, tərəcibənd janrlarındadır.

---

⁴ Səfərlı, Ə.Q. Məsihinin həyatı // Əlyar Səfərlı. Seçilmiş əsərləri / tər. ed. A.B.Mirzəyev. – Bakı: Elm və təhsil, – 2017. – s.49

⁵ Baştürk, Ş. Məsihi-Təbrizi: həyatı, edebî şahsiyyəti, əsərləri və dîvânının incelenmesi: / Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / – Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

⁶ XIII-XVIII əsrlər Azərbaycan poeziyasından seçmələr / tər. ed. X.H.Yusifli. – Bakı: OKA Ofset, – 2007. – s.270

Məsihinin “Divan”ında ən işlək janr qəzəldir; ona aid 161 nümunənin 97-də rədif vardır. Şairin qəzəllərinin həcm baxımından – beyt sayına görə təsnifi göstərir ki, onların həcmi 4 – 15 beyt arasında dəyişir və 7 beytlik qəzəllər daha çoxdur. Eləcə də qəzəllərdə işlənən təxəllüs beyti ilə bağlı məqamlara diqqət yetirilərkən məlum olur ki, 151 qəzəldə təxəllüs sonuncu, yəni məqtə, 10 qəzəldə isə hüsnü-məqtə beytində işlənmişdir. Daha sonra şairin “Divan”ında yer alan qəzəllər mənə, forma, mövzu və məzmun baxımından növlərə bölünür və hər bir növ konkret örnəklərlə izah olunur.

Tədqiqat işində Məsihinin tuyuqları ilə bağlı belə bir məqama diqqət yetirilir ki, şairin nəşr olunmuş “Divan”ında tuyuqlar ayrıca deyil, qitələrlə qarışıq şəkildə çap edilmişdir⁷. Tərtibçi, AMEA-nın müxbir üzvü Ə. Səfərli kitaba yazdığı ön sözdə onları rübai kimi təhlil və təqdim etmişdir: *“Məsihinin rübailəri cinaslı tuyuqlarla səsleşir. Q.Bürhanəddin və İ.Nəsimi tuyuqlarının təsiri altında yeni rübailər yazmışdır”*⁸. Göründüyü kimi, alim bu nümunələrin cinaslı tuyuğa bənzədiyini söyləsə də, son olaraq həmin nümunələri rübai hesab etmişdir. Lakin həmin örnəklərin vəzn baxımından tədqiqi göstərir ki, onlar rəməl bəhrinin “üçbölümlü bütöv naqis rəməl” adlanan üçüncü növündə (*fa'ilAtün fa'ilAtün fa'ilün*) qələmə alınmış və onlarda cinas qafiyələrdən istifadə edilmişdir. Bu xüsusiyyətlər isə rübai janrına deyil, tuyuğa aid olduğu üçün həmin 10 şeir tuyuq nümunəsidir.

Məsihi “Divan”da janrla bağlı digər bir məsələ təxmislərlə əlaqədardır. Belə ki, şairin çap olunmuş “Divan”ında “Müxəmməs” başlığı altında verilən üç şeir örnəyindən ikisi Əlişir Nəvaiyə təxmis olaraq yazılmışdır.

Eyni vəziyyət Məsihinin tərçibənd və müsəddəs janrında yazdığı şeirlərdə də özünü göstərir. Belə ki, şairin tərçibənd janrında qələmə aldığı örnək tərçibənd adı ilə çap edilmişdir⁹. Şairin müsəddəs janrında qələmə aldığı örnəklər isə qitələrlə qarışdırılmışdır¹⁰. Belə bir vəziyyət tərtibçinin “Divan”ı nəşrə hazırlayarkən əlyazma nüsxəsinə

---

⁷ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.154-156

⁸ Səfərli, Ə.Q. Məsihi (Ön söz) // Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.35

⁹ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.133

¹⁰ Yəne orada, – s.138

əsaslanması və həmin şeir nümunələrinin janrlarının diqqətdən kənar qalması ilə bağlıdır.

Ümumilikdə, şairin “Divan”ı 161 qəzəl, 1 tərəcibənd, 2 müsəddəs, 2 təxmis, 1 müxəmməs, 10 tuyuq, 9 qitə, 133 rübai, 12 mətlə, 3 müfrəd və “Saqinamə” adlı məsnəvidən ibarətdir.

Tədqiqat işinin bu fəslində əldə edilən elmi nəticələr iddiaçının aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır.¹¹

Dissertasiya işinin ikinci fəslı **“Məsihi Təbrizi lirikasının mövzu və məzmun xüsusiyyətləri”** adlanır. Bu fəsil üç paraqrafdan ibarətdir. **“Məsihi Təbrizinin lirikası: qaynaqlar və sələflər”** adlı ilk paraqrafda qeyd olunur ki, hər bir sənətkarın yaradıcılığı öyrənilərkən onun sənətinin formalaşmasında xüsusi rol oynayan qaynaqlardan bəhrələnmə dərəcəsinə də nəzər salmaq vacib şərtlərdəndir. Məsihinin şeirlərinin tədqiqi göstərir ki, şair folklor nümunələrindən istifadə yolu ilə xalq müdriqliyini, xalq deyim və ifadə tərzini əks etdirən gözəl poetik örnəklər qələmə almışdır. Atalar sözü və məsəllərdən, xalq dilinə məxsus frazeoloji birləşmə və idiomatik ifadələrdən, alqış və qarğışlardan bəhrələnmə şairin dilinə xüsusi bir gözəllik gətirmiş, fikrin daha dəqiq ifadəsinə yol açmışdır. Məsihi lirik qəhrəmanın ayrılıq dərdinin təsviri zamanı xalq dilində işlənən ifadələrdən bəhrələnərək fikrin daha dəqiq ifadəsinə nail olmuşdur. Şair *“Min bilirmin nə çəkər bidadi-hicrandin könül, Dərdməndün haləti dərd əhliğə məfhumdur”*¹² – beytində *“Dərdi çəkən bilər”, “Dərdini dərd bilərə söylə”*¹³ kimi atalar sözlərindən istifadə yolu ilə ifadə olunan fikri xalq dilinə yaxın bir formada təqdim etmişdir.

Günümüzdə indi də geniş işlənən *“yaman gözdən uzaq olmaq”, “üzün ağ olsun”* kimi deyimlərə və alqışlara şairin yaradıcılığında çox təsadüf edilir. Nümunələrə nəzər yetirək: *“Nihali-qamətinin, ya rəb, yaman gözün irəğ olsun...”*¹⁴; *“...Sənqə dəgmasun yaman göz ki,*

---

¹¹ Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizinin tuyuqları // – Bakı: Poetika.izm, – 2023. № 2, – s.100-105; Hübətova P.R. Məsihi Təbrizinin təxmisləri // – Bakı: Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, – 2024. №1, – s.47-52

¹² Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.76

¹³ Atalar sözü və deyimlər / tərt. ed. T.Ə.Əhmədov, A.Qurbanov. – Bakı: Nurlar, – 2007. – s.103

¹⁴ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.78

qəribi-dilsitansan”¹⁵; “*Barəkəllah yüzün aq olsun...*”¹⁶

İlk iki nümunədə sevgilisinin pis gözlərdən uzaq olmasını istəyən şair üçüncü nümunədə sevgilisinə “üzün ağ olsun” deyərək onu alqışlayır.

Məsihinin əsərlərində xalq dilinə məxsus “Qurban olmaq” ifadəsindən dəfələrlə istifadə edilmişdir. Şair bu ifadəyə müxtəlif poetik məqamlarda – həm misra daxilində, həm də rədif kimi müraciət etmişdir:

*“Eydi-qurban buldivü qurban dilərmin can sənqa,
Eyləgil qurban mini kim olayım qurban sənqa”.*¹⁷

***

*“İşveyi-nəgisi-bimaruna qurban olayım,
Qəmzeyi-qatili-xunxarunqa qurban olayım”.*¹⁸

Bu paraqrafda Məsihi Təbriziyə özünəqədərki şairlərin, xüsusilə Əlişir Nəvai, Şah İsmayıl Xətayi və Məhəmməd Füzuli təsiri haqqında da bəhs olunur, həmin sənətkarların ədəbi irsinin şairin yaradıcılığında xüsusi qaynaqlardan birini təşkil etdiyi göstərilir.

Məsihi özbək şairi Əlişir Nəvainin zəngin yaradıcılığından özünəməxsus şəkildə yararlanmışdır. O, şeirlərdə cığatay türkcəsinə məxsus elementlərdən geniş istifadə etmişdir ki, bu da hər şeydən əvvəl, Nəvai təsiri kimi özünü göstərir. Məsihi Nəvaiyə nəzirələr yazmış, onun eyni rədif və qafiyələrinə müraciət etmiş, iki qəzəlinə təxmis yazmış, bir neçə qəzəl və rübailərindəki misraları olduğu kimi təzmin etmişdir. Məsihinin Nəvai ilə eyni rədifli qəzəllərinə bunları misal göstərmək olar: “Cüda”, “Görüb”, “Küstax”, “Ləziz”, “İrür”, “Göz”, “Kuj”, “Biş iməs”, “Etmiş”, “Xilas”, “Ərz”, “Heyf”, “Eşq”, “Etti fəraq”, “Qılmadın”, “Ey könül”, “Könlüm”, “Etmişəm”, “Bu”, “Bilə”. Örnək olaraq Nəvainin “Göz” rədifli qəzəlinə nəzirə olaraq yazılmış nümunəyə nəzər salaq.

---

¹⁵ Məsihi. Divan / tert. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.114

¹⁶ Yenə orada, – s.132

¹⁷ Yenə orada, – s.58

¹⁸ Yenə orada, – s.108

Nəvai: “*Yordin ayrilgali shaydo ko'ngul bexob ko'z,
Har zamon zohir gilur savdo ko'ngul, xunob ko'z...*”¹⁹

Məsihi: “*Vəh ki, sevmişlər yenə şeyda könül bixab göz,
Qatili kim bar anqa xara könül qəssab göz...*”²⁰

Məsihinin Nəvai təsiri ilə yazdığı “Cüda” rədifli qəzəl də başqa bir baxımdan diqqəti çəkir. Belə ki, Məsihi qəzəldə eyni rədif və qafiyədən istifadə ilə yanaşı, Nəvainin qəzəlinin mətlə beytinə daxil olan misraları müxtəlif beytlərdə eynilə işlədərək təzmin etmişdir:

Nəvai: “*Ne navo soz aylagay bulbul gulistondin judo,
Aylamas to'ti takallum shakkaristondin judo.
Dema, hijronimda chekmaysen fig'on-u nola ko'p,
Jism aylarmu fig'on bo'lg'an nafas jondin judo?...*”²¹

Məsihi: “*Mürği-dil rüxsaridin ayru nəva saz eyləməz,
Ney nəva saz eyləni bülbül gülistandin cüda.
Can quşi lal olsa ayru ləbləridin yoq əcəb,
Eyləməs tuti təkəllüm şəkəristandin cüda*”.²²

Məsihi “Divan”ının rübailər hissəsində də Nəvai təsiri aşkar görünür. Şair sələfi kimi, eyni sayda – 133 rübai yazmaqla mükəmməl rübailər bölümü yaratmışdır. Hər iki şairin rübailərində eyniyyət təşkil edən bir sıra rədiflər də vardır: “Bais”, “Qədəh”, “Ələzz”, “İrür”, “Eylə xilas”, “Anqa şərt”, “Fəraq”, “Eylədi eşq”, “Mən tək”, “Qıldım”, “Bulsun”, “Xuramanın üçün”, “Ey saqi” və s.

Dissertasiya işində Məsihinin Əlişir Nəvai qəzəllərinə yazdığı

---

¹⁹ Navoiy, A. To‘la asarlar to‘plami: [O‘n jildlik] / Xazoyin ul-maoniy, G‘aroyib us-sig‘ar / Nashra tayyorlovchlar. H.Sulayman, S.Rafiddinov. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidaği nashriyot-matbaa ijodiy uyi, – Birinchi jild. – 2012. – s.237

²⁰ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.82

²¹ Navoiy, A. To‘la asarlar to‘plami: [O‘n jildlik] / Xazoyin ul-maoniy, G‘aroyib us-sig‘ar / Nashra tayyorlovchlar. H.Sulayman, S.Rafiddinov. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidaği nashriyot-matbaa ijodiy uyi, – Birinchi jild. – 2012. – s.59

²² Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.59

iki təxmis nümunəsi də qarşılıqlı-müqayisəli şəkildə araşdırılır, hər iki şairin yaradıcılığı arasında olan sələf-xələflik münasibətləri konkret nümunələr əsasında nəzərdən keçirilir.

Məsihinin Nəvaidən sonra ən çox təsirləndiyi şair Məhəmməd Füzulidir. Hər iki şairin “Divan”larının müqayisəli tədqiqindən aydın olur ki, Məsihi bir çox qəzəl və rübailərində Füzuli ilə eyni olan qafiyə və rədiflərə də müraciət etmişdir. Şairin Füzuli ilə eyni rədifli qəzəllərinə bunları misal göstərmək olar: “Mana”, “Sana”, “Küstax”, “Ləziz”, “Yetər”, “Etmiş”, “Bar”, “Ərz”, “Könlüm”, “Bu”, “Görüb”, “Kimi”, “Qalmadı” və s.

Məsihinin Füzuli qəzəllərinə yazdığı nəzirələr çoxdur. Örnək olaraq “Qalmadı” rədifli qəzələ diqqət edək. Məsihi “Qalmadı” rədifli ilə yanaşı, Füzulidə işlənən yeddi qafiyə sözün beşindən istifadə edərək gözəl bir nəzirə nümunəsi yazmışdır. Örnək olaraq hər iki qəzəlin mətələ beytlərinə nəzər salaq.

Füzuli: *“Gördüm ol xurşidi-hüsnün, ixtiyarım qalmadı,
Səyə tək bir yerdə durmağa qərarım qalmadı...”*²³

Məsihi: *“Sinsiz, ey arami-can səbrü qərarım qalmadı,
Ni qərarü səbr, əqlü ixtiyarım qalmadı...”*²⁴

Hər iki şairin “Görüb” rədifli qəzəli də diqqəti çəkir. Belə ki, Füzulinin həmin rədifdə iki qəzəli olduğu halda, Məsihinin bir qəzəli vardır. Məsihinin həmin qəzəli ilə Füzulinin hər iki qəzəli arasında məzmun, qafiyə, rədif və vəzn baxımından uyğunluq vardır:

Füzuli: *“Payibənd oldum səri-zülfü-pərişanın görüb,
Nitqdən düşdüm ləbi-lə’li-dürəşanın görüb.
Oda yaxdım şəm’vəş canım, baxıb rüxsarinə
Çərxə çəkdim dudi-dil, sərv-i-xuramanın görüb”.*²⁵

²³ Füzuli, M. Əsərləri: [6 cilddə] / tərt. ed. H.M.Araslı. – Bakı: Şərq-Qərb, – c.1. – 2005. – s.302

²⁴ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.130

²⁵ Füzuli, M. Əsərləri: [6 cilddə] / tərt. ed. H.M.Araslı. – Bakı: Şərq-Qərb, – c.1. – 2005. – s.71

Məsihi: *“Gül yüzün görgəc bolur şeyli-sirişkim laləgun,
Tirə olur gözlərüm zülfi-pərişanın görüb.
Zar könlüm kim, irür qan gözlərüdin dəmbədəm,
Qətrə-qətrə saçılır ləli-dürəşanın görüb.
Dudi-ahum sərv tək çərxi- bəriğə çəkti baş,
Cilvə birlə bağ ara qəddi-xuramanın görüb”*.²⁶

Məsihinin “Divan”ında Füzuli rübailərinin təsiri ilə qələmə alınmış örnəklər də vardır. Həmin rübailərə “Qədəh”, “Ərz”, “Üçün”, “Bu”, “Getdi” və s. rədifli nümunələri göstərmək olar. Şairin rübailərində Füzuli təsirini həm rədif və qafiyə, həm də məna və məzmun baxımından izləmək mümkündür.

Məsihinin yaradıcılığında Şah İsmayıl Xətayi şeirinin də təsiri aydın şəkildə görünür. Şairin yaradıcılığında Xətayi təsiri digər sələfləri kimi, yalnız forma, məzmun baxımından deyil, eyni zamanda qafiyə və rədiflərdə də özünü göstərir. Şairin sələfi ilə eyni rədifli qəzəllərinə bunları misal göstərmək olar: “Mana”, “Sana”, “Etmışdurur”, “Bənzər”, “Gedər”, “Kimi”, “Könlüm”, “Yenə”, “Üstinə”, “Bilə”, “Bar”, “Gəlmədi”. Həmin şeirlərin bir qisminə yalnız rədif, digər bir qisminə isə rədiflə yanaşı, məzmun və ifadə baxımından da yaxınlıq müşahidə edilir.

Məsihi “Oldu heyf” rədifli qəzəlini Xətayinin “Olmadı, heyf oldu, heyf” şeirinin təsiri ilə qələmə almışdır. Rədifi təşkil edən sözlər tam eyni olmasa da, məna və məzmun baxımından yaxın olan hər iki nümunədə lirik qəhrəman məşuqənin vəfasızlığından şikayətlənir.

Xətayi: *“Ol pəri peykər mana yar olmadı, heyf oldu, heyf!
Aldı könlümni, vəfadar olmadı, heyf oldu, heyf!”*²⁷

Məsihi: *“Ey könül, dil bivəfa əğyarğə yar oldi heyf,
Atəşi qeyrini canumğə rəvadar oldi heyf”*.²⁸

²⁶ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.62

²⁷ Xətayi, Ş.İ. Əsərləri / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli, X.H.Yusifli. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005. – s.113

²⁸ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.92

Göründüyü kimi, lirik qəhrəman Xətayinin beytində “pəri peykər” adlandırdığı məşuqənin ona yar olmadığına, Məsihidə isə məşuqənin onu deyil, əğyarı seçdiyinə görə heyfsilənir.

Məsihi baharın gəlişinə həsr olunmuş aşağıdakı nümunəni Xətayidən fərqli olaraq, rübai janrında yazsa da, onlar arasındakı təsir həm məzmun, həm qafiyə, həm də rədif baxımından özünü aydın şəkildə göstərir.

Xətayi: *“Mövsimi qış getdi, dövrü novbahar oldu yenə,
Məclisi-gəştə əcaib ruzigar oldu yenə...
Mövsimi-gül gəldivü gülşən bəzəndi bəzm için,
Bağü səhra cümlə yeksər laləzar oldu yenə”*.²⁹

Məsihi: *“Açıldı gülü fəsl-i-bahar oldi yenə,
Bostan ilə bağ laləzar oldi yenə,
Gülşən səhni əbirbar oldi yenə,
Mey ber ki, qəribi-ruzigar oldi yenə”*.³⁰

İkinci fəslin **“Məsihi Təbrizi lirikasında əsas motivlər”** adlı ikinci paragrafında göstərilir ki, şairin lirikasında yer alan motivlər geniş və çoxşaxəlidir. Məsihi şeirində eşq, məhəbbət, onun insanlarda yaratdığı ovqat əsas yer tutur. Şair nəinki qəzəllərində, eləcə də rübai, tuyuq və digər janrlarda yazılmış əsərlərində də eşqə böyük önəm vermiş, onu bütün incəlikləri ilə əks etdirməyə çalışmışdır. Şairin yaradıcılığında “Eşq” rədifli bir neçə şeir də vardır:

*“Ah kim könlümüni qıldı hicr ara əfkar eşq,
Etti bağrumni kəbabü gözümi xunbar eşq...”*³¹

* * *

*“Qaşun təki qəddümüni düta eylədi eşq,
Gözün təki günüümüni qəra eylədi eşq...”*³²

²⁹ Xətayi, Ş.İ. Əsərləri / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli, X.H.Yusifli. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005. – s.173

³⁰ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.185

³¹ Yenə orada, – s.92

³² Yenə orada, – s.177

Məsihi verilən örnəkdə eşqə düçar olmasını, bu eşqin ona gətirdiyi əzab-əziyyətləri poetik bir dillə təqdim etmişdir. Şübhəsiz, eşq-məhəbbət olan yerdə vüsəl, hicran, dərd, qəm, əzab-əziyyət də var. Odur ki, şairin şeirlərində qeyd olunan məqamlar vəhdət təşkil edir.

Məsihi “Divan”ında vətən, vətən sevgisi, qürbət kimi mövzulara da yer verilmişdir. Belə ki, şairin qələmə aldığı qəzəllərdən onun Təbrizdə anadan olduğunu, orada böyüyüb boya-başa çatdığını, öz yurdundan ayrı düşdüyünü öyrənirik. Şair ürək yangısı ilə Təbriz həsrətini qəzəllərində belə ifadə edir:

*“...Dimə qürbətdə nədür halun, Məsihi, hicr ilə,
Qürbətü firqətdə qalan haləti məlumdur”.*³³

Şair bu beytdə “qürbətdə qalanın halı necə ola bilər ki” deyərək dərdinin böyüklüyünü göstərir.

Məsihi “Divan”ında ictimai motivli qəzəllərə də yer vermişdir. Şair yaşadığı dövrün ictimai-fəlsəfi problemlərinə toxunaraq dünyada yaranan vəziyyəti, insanların mal-dövlət hərisliyini, iç dünyasının zəifliyini önə çəkir. O belə şeirlərində yalançı zahid və vaizlərə qarşı çıxır, insanları onlara inanmamağa, onların sözlərinə deyil, əməllərinə baxmağa çağırır. Çünki çox zaman onların dedikləri ilə etdikləri bir-birinə uyğun gəlmir. Onlar dildə Allaha, dinə sitayiş etdiklərini desələr də, əməldə dünya malına hərisdirlər. Şair bu səpkidə olan fikirlərini bir şeirində belə verir:

*“Zahida, vurmağilən məşrəbü irfan lafi,
Məşrəbun bar isə nuş eylə şərabi-safi...”*³⁴

Məsihinin “Divan”ında yer alan şeirlərində ənənəvi olaraq, Allahın birliyinə, Məhəmməd peyğəmbərin nətinə, dini-fəlsəfi fikirlərin ifadəsinə həsr olunmuş nümunələr də vardır. Tədqiqat işində həmin məsələlərlə bağlı örnəklər izah və şərh edilir.

³³ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.76

³⁴ Yəne orada, – s.129

İkinci fəslin üçüncü paragrafı **“Məsihi Təbrizi lirikasında ənənəvi obrazlar sistemi”** adlanır. Məsihinin şeirlərində istifadə edilən mifoloji qaynaqlar, ənənəvi obraz, şəxsiyyət və qəhrəmanlar özünün çoxçeşidliliyi ilə seçilir. Şairin əsərlərində, demək olar ki, klassik ədəbiyyatda işlək olan bütün məşhur eşq qəhrəmanları, peyğəmbərlər, əcəm mənşəli şəxslər haqqında məlumatlara rast gəlinir.

Qeyd edildiyi kimi, Məsihi eşq şairidir və onun lirikasında əsas mövzu məhəbbətdir. Onun əsərlərində aşiqin – lirik qəhrəmanın sevgilisinə qovuşa bilməməsi, uzun müddət sevgilisindən uzaq düşməsi, vüsal həsrəti çəkməsi məşhur eşq qəhrəmanları ilə müqayisələrə yol açmışdır. Şair bəzən öz sevgisini Məcnun, Fərhad və Vamiq kimi aşiq obrazları ilə eyniləşdirmiş, bəzən isə onlarla müqayisədə daha böyük sevgiyə malik olduğunu bildirmişdir. Məsihi şeirlərində Məcnun obrazından istifadəyə üstünlük vermişdir. Şair sonsuz sevgisinin ifadəsi zamanı özünü Məcnunla müqayisə edərək eşqdə ondan da yüksəkdə durduğunu, sonsuz kədər və iztirabın içində yalnız özünün olduğunu bildirir. Lirik qəhrəman məşuqəni o qədər dərindən sevir ki, onun yanında Məcnunun sevgisi çox cılız görünür:

*“Yoq dəhrdə bir valehi Məcnun mən tək,
Məcnun təki avazəvü məhzun mən tək.
Bağri məcruhü könli pürxun mən tək,
Canan qədimdin əşki cigərgün mən tək”.*³⁵

Məsihi Məcnun obrazından çeşidli poetik vasitələr kimi istifadə etməklə sevgilisinə heyranlığını, dərd-qəminin çoxluğunu və eşqdə çox yüksək bir məqamda olduğunu göstərmişdir.

Məsihinin ədəbi irsində təsadüf edilən ənənəvi obrazlar sırasına dini şəxsiyyətlər də daxildir. Şairin şeirlərində xatırlanan həmin şəxsiyyətlər içərisində əsas yeri İsa peyğəmbər tutur. Rəvayətə görə, İsa peyğəmbər öz nəfəsi ilə ölmüş insana can vermək qabiliyyətinə malik olmuşdur. Divan şeirində onun haqqında işlənən “İsanəfəs” ifadəsi çox işləkdir. Türk alimi İskəndər Palanın qeydinə görə, İsa peyğəmbər divan şeirində *“Mesih” lakabıyla bilinir ve kendisine Ruhul-Kudüs denir. Şiirlerde çok defa heyat emaresiyle birlikte “Dem*

³⁵ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.169

(nefes)” kelimesiyle yanyana anılır. “Sevgilinin dudağı can bağışlamakta İsa’ya benzer”³⁶. Məsihi şeirlərində də İsa peyğəmbərin ölüləri diriltməsinə, onlara can verməsinə işarələr vardır:

*“Ruhpərvər ləbləründin ayru, ey İsanəfəs,
Bu Məsihiyi-həzingə qəsdi-can etti fəraq”*.³⁷

***

*“Ləlündür, ey İsanəfəs dərd əhliğə fəryadrəs,
Ni eyb əgər andin həvəs itgəy, dili-bimərəm”*.³⁸

Hər iki nümunədə Məsihi sevgilinin dodaqlarını “İsanəfəs” adlandırır, onların insana can bəxş etdiyini, yeni nəfəs verdiyini söyləyir. Divan ədəbiyyatında İsa peyğəmbərin nitqi ilə bağlı ifadələr də işləkdir və şair şeirlərində həmin ifadələrdən də istifadə etmişdir.

Məsihinin şeirlərində Xızır, Süleyman, Yusif kimi peyğəmbərlərin adlarından da ənənəvi obraz olaraq istifadə edilmişdir.

Tədqiqat işinin bu fəslində əldə edilən elmi nəticələr iddiaçının məqalələrində öz əksini tapmışdır.³⁹

---

³⁶ Pala, İ. Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü / İ.Pala. – İstanbul: Kapı Yayınları, – 2004. – s.236

³⁷ Məsihi. Divan / tert. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.94

³⁸ Yənə orada, – s.105

³⁹ Hübətova, P.R. Füzulinin “Var” rədifli qəzəlinə yazılan nəzirlər // – Bakı: Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, – 2024. № 3, – s.128-133; Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizi yaradıcılığında Nəvai ənənələri // – İstanbul: Doğu Esintileri A jurnal of Iranology Studies, – 2024. № 20, – s.25-33; Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizi Lirikasında Ədəbi Qaynaqlar // – Bakı: Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, – 2025. № 1, – s. 156-161; Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizi yaradıcılığında Füzuli təsiri // “Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli müstəqil müsəlman mədəniyyətinin yetirməsi kimi” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransı, – Bakı: Elm, – 15-16 aprel, – 2024. – s. 183-184; Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizi divanında mitolojik kahramanlar // Söyləm 4. Uluslararası filoloji sempozyumu, Bildiri özetleri. – İstanbul: Günce yayınları, – 2025. – s.181; Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizi divanında mitolojik kahramanlar // Söyləm 4. Uluslararası filoloji sempozyumu, Tam metin. – İstanbul: Günce yayınları, – 2025. – s.723-741; Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizi Füzuli ədəbi məktəbinin nümayəndəsi kimi // – Bakı: Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadək olmasının 102 illiyinə həsr edilmiş “Azərbaycan Filoloji Fikri Çağdaş Tədqiqatlarda” Mövzusunda Respublika Elmi Konfransı, – Bakı. – 2025, 14 may. – s.553-557; Hübətova, P.R. The influence of Shah İsmail Khatai on the heritage of Məsihi Tabrizi // Ases x. International social sciences congress, – Türkiyə, Niğde: – May 02-04, – 2025. – s.1062-1063.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslı “**Məsihi Təbrizi şeirinin poetik xüsusiyyətləri**” adlanır. İki paraqrafdan ibarət bu fəslin “**Məsihi Təbrizinın söz sənətkarlığı**” adlı birinci paraqrafında Məsihinin əsərlərində işlənən klassik Şərq poetikasına məxsus məcazlar və ləfzi sənətlər tədqiq edilir. Qeyd olunur ki, şair fikrin ifadəsində çeşidli poetik vasitələrdən bacarıqla bəhrələnmiş, yüksək sənətkarlıq xüsusiyyəti ilə seçilən bədii örnəklər qələmə almışdır.

Məsihi şeirində məcaz növlərindən olan *epitetlərdən* geniş istifadə edilmişdir. Şairin poetik vasitələrə müraciətində bənzətmə zamanı istifadə etdiyi əsas elementlər sevgili, onun boyu, saçı və üz-göz cizgiləridir. Aşağıda verilən örnəklərdə gözəlin təsvirində istifadə edilən bədii təyinlərə diqqət yetirək: “*Eylə kim xurşid yüzingə bulur hayil səhab*”⁴⁰; “*Gül yüzün görgəc bolur seyli-sirişkim laləgün*”⁴¹; “*Mah hüsnün yanında, ey xublardin xubrağ...*”⁴²; “*Eylə kim nərgis gözi xurşidgə heyran irür...*”⁴³; “*Sərv boylu, lalə yüzlü dilistanum gəlmədi*”⁴⁴.

Məsihinin şeir dilində *təşbehdən* istifadə də çoxcəhətliliyi ilə seçilir. Şairin əsərlərində təşbehin formalaşmasında iştirak edən ünsürlərin sayından asılı olaraq yaranan müxtəlif növlərə rast gəlinir. Aşağıda verilən nümunədə “kimi” bənzətmə qoşmasını rədif kimi işlədən Məsihi təşbehi təkrir və bədii sual ilə bir arada təqdim edir. Şair gözəlin qəddini sərv ağacına, dürr saçan dodaqlarını isə qönçəyə bənzətmişdir:

*“Qaysı bustan sərvidür qəddi-xuramanun kimi?
Qaysı gülşən qöncəsi ləli-dürəşşanun kimi?”*⁴⁵

Təşbehin bir növündə isə ancaq bənzəyənle bənzədilən iştirak edir. Şərq poetikasında “*təşbehi-bəliğ*” adlanan⁴⁶ belə nümunələrə

---

⁴⁰ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.61

⁴¹ Yəne orada, – s.62

⁴² Yəne orada, – s.91

⁴³ Yəne orada, – s.96

⁴⁴ Yəne orada, – s.126

⁴⁵ Yəne orada, – s.127

⁴⁶ Saraç, Y.M. Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz sanatları / Y.M.Saraç. – Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, – 2011, – s.18

müasir ədəbiyyatşünaslıqda “*mükəmməl təşbeh*” də deyilir⁴⁷. Şairin şeirlərindən verilən aşağıdakı beytdə mükəmməl təşbeh yaradılmış, sevgilinin üzü gülə, camalı isə aya bənzədilmişdir:

*“Gülzari-rüxün tazə güli-gülşəni-xubi,
Fürxəndə cəmalın məhi-tabani-səadət”*.⁴⁸

Məsihinin şeir dili *istiarələr*lə də zəngindir. Şairin şeirlərində açıq istiarələrə daha çox müraciət olunmuşdur. Belə istiarələrdə yalnız bənzədilən işlənir. Nümunələrə diqqət edək: “*Naz ilə ol gül əgər əgri baqtı, Türlü-türlü canə afət göstərür*”⁴⁹; “*İməs bağ içrə, ey gül, lələ üzrə hər tərəf jalə...*”⁵⁰; “*Evdin ol məh gecrək çıqdı mənqə didi:– Rəqib...*”⁵¹. Bu nümunələrdə sevgili əvəzinə “gül” və “məh” (ay) sözləri işlədilmişdir ki, bunlar açıq istiarələrdir.

Divan ədəbiyyatında “göz” əvəzinə, “nərgiz” bənzətməsi ən çox işlənən istiarələrdəndir. Mətlə beyti verilmiş aşağıdakı qəzəldə “göz” əvəzinə işlənmiş “nərgis” sözü açıq istiarə olmaqla yanaşı, həm də rədif mövqeyində çıxış edir:

*“Eyləmiş heyran məni ol növ cadu nərgisun,
Kim baxam hər yan gilür gözümğə qarşu nərgisun”*.⁵²

Şairin şeirlərində “dodaq” əvəzinə “ləl”, “saç” əvəzinə “sünbül” kimi açıq istiarələr də işləkdir: “*Lələni görgəc bulupdur zövqdin ağzi pürab*”⁵³; “*Gülsitani-lətafət sünbülidür cədi-mişkinin...*”⁵⁴

Məsihi şeirində *ləffü nəşr* (lüğəvi mənası: bükmə, toplama və yayma) fiqurundan da geniş istifadə olunmuşdur. Bu poetik fiqurda

---

⁴⁷ Əliyev, M.İ. Ədəbiyyat nəzəriyyəsinin əsasları / M.İ.Əliyev. – Bakı, Elm və təhsil, – 2009. – s.84

⁴⁸ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.64

⁴⁹ Yənə orada, – s.73

⁵⁰ Yənə orada, – s.121

⁵¹ Yənə orada, – s.151

⁵² Yənə orada, – s.98

⁵³ Yənə orada, – s.85

⁵⁴ Yənə orada, – s.78

bənzəyənlə bənzədilənlər yanaşı deyil, misra və ya beytin ayrı-ayrı tərəflərində verilir. Aşağıdakı nümunəyə diqqət edək:

*“Zülfü rüxsarun qılır sünbül bilə gülni xicəl,
Bağ keştin etəsin, ey sərvi-simintən, bahar”.*⁵⁵

Beytin birinci misrasında işlənmiş “zülf” (saç) və “rüxsar” (üz) sözləri bənzəyənlə, “sünbül” və “gül” sözləri isə bənzədilən tərəflərdir, yəni şair sevgilinin saçını sünbülə, üzünü isə gülə bənzətmişdir. Bu nümunədə təşbeh və ləffü nəşrlə yanaşı, istiarə də vardır; sevgilinin saçı və üzünü görənlə sünbüllə gülün xəcalət çəkməsi istiarədir.

Məsihinin ilk beytləri verilən aşağıdakı qəzəli isə bütünlüklə *təcahüli-arif* və *istifhəm* fiqurlarının vəhdətində yazılmışdır. “*Lüğəvi mənəsi özünü bilməməzliyə vurmaq*” olan təcahüli-arif “*şairin öz ifadələrini sual tərzində quraraq dediyi mövzunu bilməməzlik yolu ilə ifadə etməsidir*”.⁵⁶ Nümunədə təcahüli-arif poetik fiqurunun istifhəm ilə birlikdə təqdimi onun üslub xüsusiyyəti kimi diqqəti cəlb edir. Şairin sual formasında verilən fikirlərinə cavab tələb olunmur. Sevgilinin gözəlliyinə heyranlığın ifadəsi olan bu qəzəldə Məsihi rəngarəng bənzətmələr yolu ilə məşuqənin bənzərsiz portretini yaradır:

*“Ol xəti ləb yanlaridə güzgü tək rularmidür?
Ya süxəngu eyləyənlə tutini güzgülərmidür?
Xallarmudur ləbin küncidə xəti içrə nihan,
Ya şəkər qəsdigə qəlqan gecə hindularmidür?...”*⁵⁷

Məsihi şeirində *təzadlardan* da yerli-yerində istifadə olunub. Nümunələrə nəzər yetirək: “*Qürbətğə meyl eyləməyiniz, ey vətən eli*”⁵⁸; “*Vəsli-sübhin bizqə qıldın şami-hicran aqibət*”⁵⁹; “*Kim qəra*

⁵⁵ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.71

⁵⁶ Quliyeva, M.H. Şərq poetikasının əsas kateqoriyaları / M.H.Quliyeva. – Bakı: Maarif, – 2010. – s.291

⁵⁷ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012. – s.70

⁵⁸ Yəne orada, – s.61

⁵⁹ Yəne orada, – s.65

*xətdin beyazi-hüsnünə cəkdi səvad*⁶⁰; “**Hicr** istən eşq ara vəsl istəmən, ey əhli-dil”⁶¹. Nümunələrdə təzadın tərəflərini təşkil edən “qürbət” ilə “vətən”, “vəsl” ilə “hicran” və “sübh” ilə “şam”, “qara” ilə “bəyaz” və “hicr” ilə “vüsəl” sözləri verilən fikrin daha da qüvvətli ifadəsi üçün zəmin yaratmışdır.

Məsihi şeirində fikrin məna çalarını qüvvətləndirmək üçün *bədii xitablara* müraciət də xüsusi yer tutur. Hətta şairin şeirlərində bir çox beytlər, bəzən isə bütöv bir nümunə bədii xitablar üzərində qurulur. Mətlə beyti verilən aşağıdakı qəzəl bütünlüklə bədii xitablar üzərində qurulmuşdur:

*“Lalə tək bağrımğə qoydun daği-hicran, ey fələk,
Qönçə tək könlümni qıldın təhbətəh qan, ey fələk”.*⁶²

Şair təşbehdən istifadə yolu ilə lələtək bağrına ayrılıq daği qoyduğuna, könlünü isə qönçətək qan etdiyinə görə fələkdən narazılığını ifadə edir.

Raddus-sadr aləl-əcz fiqurunda beytin ilk sözü beytin sonunda yenidən işlənərək fikri qüvvətləndirməklə yanaşı, ritmə yeni bir ahəng gətirir. Bu baxımdan Məsihi şeirindən verilən aşağıdakı nümunədə həm də istiarə kimi işlənmiş “nərgis” sözü *raddus-sadr aləl-əcz* fiquru kimi çıxış edir:

*“Nərgisə göz yümmaq irməs rəsmi-mehr etkəc tülu,
Cün yüz aqđun ni səbəbdin eylər uyxu nərgisun...”*⁶³

Məsihinin şeirlərində işlənən çeşidli məcaz növləri və poetik vasitələr onun fərdi üslubunun göstəricisi kimi də çıxış edir.

Sonuncu fəslin ikinci paraqrafı “**Məsihi Təbrizi şeirində vəzn, qafiyə və rədif**” adlanır. Məlumdur ki, divan ədəbiyyatında ahəng yaradan əsas poetik ünsürlər vəzn, qafiyə və rədifdir. Məsihi lirik şeirlərini divan ədəbiyyatının əsas vəzni olan əruzda qələmə

⁶⁰ Məsihi. Divan / tərt. ed. Ə.Q.Səfərli. – Bakı: Elm, – 2012 – s.68

⁶¹ Yenə orada, – s.74

⁶² Yenə orada, – s.94

⁶³ Yenə orada, – s.98

alınmışdır. Şairin “Divan”ının mətnini tədqiq etmiş türk tədqiqatçısı Şevket Baştürk onun şeirlərinin vəzninə də diqqət yetirmişdir.⁶⁴ Məsihinin irsi üzərindəki araşdırmalar göstərir ki, o, öz şeirlərini əruz vəznli Azərbaycan şeirində işlənən 12 bəhrin 9-da qələmə almışdır. Şairin istifadə etdiyi həmin bəhrlər rəməl, həcəz, rəcəz, mütəqarib, müzare, müctəs, xəfif, səri və kamildir.

Məsihi şeirinin vəzn xüsusiyyətləri ilə bağlı bir neçə məqama diqqət yetirmək lazımdır. Birinci məqam şairin istifadə etdiyi qəliblərin kəmiyyəti ilə bağlıdır. Belə ki, tədqiqatlardan məlumdur ki, “*Bəhrlərin növündən asılı olaraq, hər misranın qəlibi müxtəlif sayda təfilələrdən ibarət ola bilər. Bu baxımdan misralar (qəliblər) bölüm kəmiyyəti üzrə üç qrupa bölünür: dördbölümlülər, üçbölümlülər və ikibölümlülər*”⁶⁵. Məsihi şeirlərindəki qəlibləri kəmiyyət üzrə qruplaşdıranda məlum olur ki, o yalnız dördbölümlü və üçbölümlü qəliblərdən istifadə etmişdir. Şairin şeirləri üzərində aparılan tədqiqatlara əsasən, deyə bilərik ki, Məsihi “Divan”ında rəməl, həcəz, müzare, mütəqarib, müctəs, rəcəz, səri və kamil bəhrlərinə aid 14 dördbölümlü qəlib işlənmişdir.⁶⁶ Eləcə də Məsihinin şeirlərinin vəzni ilə bağlı müşahidə və tədqiqatlar göstərir ki, şairin “Divan”ında rəməl, həcəz, müzare, xəfif və səri bəhrlərinə aid 5 üçbölümlü qəlibdən istifadə olunmuşdur.⁶⁷

Tədqiqat işində Məsihi şeirində istifadə olunan qəliblər keyfiyyət baxımından, yəni qəlibləri təşkil edən təfilələrin müxtəlifliyi üzrə də qruplaşdırılır və şairin şeirlərindən götürülmüş nümunələr əsasında həmin qruplar bir-bir nəzərdən keçirilir.

Məsihinin “Divan”ında işlədilən əruz bəhrləri içərisində birinci yerdə rəməl gəlir. Aparılan təhlillərə görə, şairin ədəbi irsində yer alan

---

⁶⁴ Baştürk, Ş. Məsihi-Tebrizi: həyatı, ədəbi şəxsiyyəti, əsərləri və divânının incelenmesi: / Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / – Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006. – s.5-6

⁶⁵ Mirzəyev, A.B. Nəsiminin Azərbaycan – türk “Divan”ının vəzn və qəfiyə sistemi // Böyük Azərbaycan şairi İmadəddin Nəsimi (kollektiv) / red. İ.Ə.Həbibbəyli. – Bakı: Elm, – 2019. – s.190

⁶⁶ Baştürk, Ş. Məsihi-Tebrizi: həyatı, ədəbi şəxsiyyəti, əsərləri və divânının incelenmesi: / Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / – Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006. – s.5-6

⁶⁷ Yəne orada, – s.5-6

119 örnək rəmäl bəhrində qələmə alınmışdır. Bu nümunələrin isə əsas hissəsi qəzəllərin payına düşür. Belə ki, 101 qəzəl, 10 tuyuq, 3 qitə, 2 məsnəvi, 2 təxmis, 1 müsəddəs qeyd edilən bəhrədə yazılmışdır.⁶⁸

Məsihinin ən çox müraciət etdiyi ikinci bəhr həzəcdir. Şairin qələmindən çıxmış 35 örnək (32 qəzəl, 1 təxmis, 1 tərçibənd, 1 qitə) həcəz bəhrində yazılmışdır. Məsihi şeirlərində müraciət baxımından üçüncü sırada müzare bəhri gəlir. Şair bu bəhrədə 15 şeir nümunəsi qələmə almışdır ki, onların hər biri qəzəl janrındadır. Məsihinin istifadə etdiyi digər bəhrlər isə mütəqarib, müctəs, xəfif, rəcəz, səri və kamildir. Dissertasiya işində hər bir bəhrə aid şeir nümunələri vəzn baxımından şərh edilmişdir. Eləcə də şairin tuyuq və rübailəri də vəzn baxımından tədqiqata cəlb olunmuş, onların hər birinə məxsus vəznlər ayrı-ayrılıqda nəzərdən keçirilmişdir.

Bu paraqrafta Məsihinin şeirləri divan ədəbiyyatının əsas ahəng ünsürlərindən olan qafiyə baxımından da araşdırılmış, şairin qafiyədən istifadə zamanı göstərdiyi sənətkarlıq xüsusi qeyd edilmişdir. Tədqiqat işində şairin şeirlərində istifadə edilən qafiyələr müxtəlif qruplara (qafiyə hərfi, cinas qafiyə, züqafiyəteyn, daxili qafiyə, səs və heca sayına görə) bölünür və hər bir qrup konkret nümunələr əsasında şərh olunur.

Məsihinin lirik şeirlər “Divan”ında istifadə edilən rədiflər də özünəməxsus cəhətləri ilə diqqəti çəkir. Belə ki, şairin şeirlərindəki rədiflərin bir qismi onun orijinal yaradıcılığının məhsulu, digər bir hissəsi isə sələflərindən bəhrələnmə kimi dəyərləndirilə bilər. Məsihinin şeirləri üzərində aparılan statistik təhlil göstərir ki, onun 163 şeirində rədif işlənmişdir. Həmin rədiflərin işlənmə tezliyi janrlar üzrə belədir: qəzəl – 96, rübai – 63, müsəddəs – 2, təxmis – 2. Tədqiqat işində şairin işlətdiyi rədiflər söz sayına, nitq hissələrinə aidliyinə, milli və ya alınma sözlərdən ibarət olmasına görə qruplara bölünərək konkret nümunələr əsasında şərh edilir.

Tədqiqat işinin bu fəslində əldə edilən elmi nəticələr iddiaçının

---

⁶⁸ Baştürk, Ş. Məsihi-Tebrizi: hayatı, edebî şahsiyyəti, eserləri və divânının incelenmesi: / Yüksek Lisans Tezi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı / – Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006. – s.6

aşağıdakı məqalələrində öz əksini tapmışdır.⁶⁹

Dissertasiya işinin “**Nəticə**” hissəsində tədqiqat boyu aparılan araşdırmalarda əldə olunan elmi-nəzəri qənaətlər aşağıdakı qaydada ümumiləşdirilmişdir:

– Məsihinin elm aləminə bəlli olan lirik şeirlər “Divan”ı 335 əsərdən ibarətdir. “Divan”a daxil olan şeirlərin forma və janr baxımından tədqiqi göstərir ki, oraya 161 qəzəl, 1 tərçibənd, 2 müsəddəs, 2 təxmis, 1 müxəmməs, 10 tuyuq, 9 qitə, 133 rübai, 12 mətələ və 3 müfrəd daxildir. Eləcə də “Divan”da 83 beytdən ibarət “Saqinamə” adlı məsnəvi də vardır.

– Şairin “Divan”ı ilə tanışlıq göstərir ki, onun lirik şeirləri içərisində qəzəl janrına üstünlük verilmişdir. Həmin qəzəllərdə məhəbbət mövzusu aparıcıdır. Hicran qəmi, vüsəl həsrəti, sevgidə vəfa, dostluqda sədaqət və fədakarlıq hissələri Məsihi qəzəllərinin əsas məzmununu təşkil edir;

– Şairin yaradıcılığının sələf-xələflik münasibətləri baxımından öyrənilməsi XVI əsr ədəbiyyatımızda özünü göstərən ədəbi əlaqələrin əsas istiqamətlərini və mənzərəsini müəyyən etmək cəhətdən də əhəmiyyətlidir. Onun Əlişir Nəvai irsindən bəhrələnməsi Azərbaycan-özbək ədəbi əlaqələrinin həmin dövrdə də xüsusi rol oynadığını bir daha təsdiqləyir;

– Məsihi “Divan”ının mövzu və məzmun baxımından tədqiqi dövrün lirikasının aparıcı motivlərini, mövzu, ideya və obrazlar sistemini müəyyənləşdirməyə imkan verir;

– Şairin şeirlərində işlədilən ənənəvi obrazlar fikrin ifadəsində xüsusi rol oynamaqla yanaşı, divan ədəbiyyatına məxsus orta qəzəllərin göstəricisi kimi də özünü göstərir;

– Məsihinin lirikasında işlənən poetik fiqurlar – söz və mənə gözəllikləri sənətkarlığa xidmət edən poetik vasitələrin və şairin fərdi üslubunun üzə çıxarılmasının göstəricisi kimi diqqəti cəlb edir;

– Məsihinin lirik şeirlərinin vəzn cəhətdən öyrənilməsi XVI əsr Azərbaycan ədəbiyyatında əruz bəhrlərinin işləkliyinin izlənilməsi

---

⁶⁹ Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizi divanında rədif və onun yeri // – Bakı: Filologiya və sənətsünaslıq, – 2022. № 2, – s.159-164; Hübətova, P.R. Füzulinin “Var” rədifli qəzəlinə yazılan nəzirələr // – Bakı: Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, – 2024. № 3, – s.128-133

baxımından da diqqətəlayiqdir. Şairin müraciət etdiyi əruz bəhrləri XVI əsr Azərbaycan lirikasının vəzn baxımdan mənzərəsini bütün cəhətləri ilə göz önündə canlandırır. Aydın olur ki, Məsihi də öz yaradıcılığında sələf və müasirləri kimi, əruzun rəməl və həzəc bəhrlərinə üstünlük vermişdir;

– Məsihi şeirlərində divan ədəbiyyatına məxsus qafiyə və rədif sistemindən mükəmməl şəkildə istifadə olunmuşdur. Şairin şeirlərində işlənən qafiyə və rədiflər dövrün lirikasında ənənəvi cəhətlərdən biri kimi diqqəti cəlb edir;

– Məsihinin ədəbi irsi müxtəlif yönərdən araşdırmaya cəlb edilməlidir və hər bir tədqiqat gələcəkdə aparılacaq araşdırmalar üçün başlanğıcdır. Bu baxımdan dissertasiya işi Məsihi “Divan”ının sistemli şəkildə öyrənilməsi sahəsində ilk təcrübədir və şairin ədəbi irsinin geniş və hərtərəfli öyrənilməsinin vacibliyini göstərir.

Dissertasiyanın əsas məzmununu iddiaçının aşağıdakı məqalə və konfrans materiallarında öz əksini tapmışdır:

1. Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizi divanında rədif və onun yeri // – Bakı: Filologiya və sənətşünaslıq, – 2022. № 2, – s.159-164.
2. Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizinin tuyuqları // – Bakı: Poetika.izm, – 2023. № 2, – s.100-105.
3. Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizi yaradıcılığında Nəvai ənənələri // – İstanbul: Doğu Esintileri A jurnal of Iranology Studies, – 2024. № 20, – s.25-33.
4. Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizinin təxmisləri // – Bakı: Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, – 2024. №1, – s.47-52.
5. Hübətova, P.R. Füzulinin “Var” rədifli qəzəlinə yazılan nəzirələr // – Bakı: Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, – 2024. № 3, – s.128-133.
6. Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizi yaradıcılığında Füzuli təsiri // “Dahi Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzuli müştərək müsəlman mədəniyyətinin yetirməsi kimi” mövzusunda Beynəlxalq Elmi Konfransı, – Bakı: Elm, – 15-16 aprel, – 2024. – s.183-184.
7. Hübətova, P.R. Məsihi Təbrizi lirikasında ədəbi qaynaqlar // – Bakı: Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, – 2025. № 1, – s.156-161.
8. Hübətova, P.R. Məsihi Tebrizi divanında mitolojik kahramanlar // Söylem 4. Uluslararası filoloji sempozyumu, Bildiri özetleri. – İstanbul: Günce yayınları, – 2025. – s.181.
9. Hübətova, P.R. Məsihi Tebrizi divanında mitolojik kahramanlar // Söylem 4. Uluslararası filoloji sempozyumu, Tam metin. – İstanbul: Günce yayınları, – 2025. – s.723-741.
10. Hübətova, P.R. The influence of Shah İsmail Khatai on the heritage of Məsihi Tabrizi // Ases x. International social sciences congress, – Türkiye, Niğde: – May 02-04, – 2025. – s.1062-1063.

11. Hümbətova, P.R. Məsihi Təbrizi Füzuli ədəbi məktəbinin nümayəndəsi kimi // – Bakı: mmmilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 102 illiyinə həsr edilmiş “Azərbaycan Filoloji Fikri aęda Tədqiqatlarda” Mövzusunda Respublika Elmi Konfransı, – Bakı. – 2025, 14 may. – s.553-557.

Dissertasiya işinin müdafiəsi 29 oktyabr 2025-ci il tarixində saat 19³⁰-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.05 – Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Az-1073, Bakı ş., H.Cavid pr. 117, AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu. IV mərtəbə, Elektron Akt zalı.

Dissertasiya ilə AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 26 sentyabr 2025-ci il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 25.09.2025.

Kağızın formatı: A5

Həcm: 38666

Tiraj: 100 nüsxə